

**Szele Bálint:
Szabó Lőrinc Shakespeare-drámafordításai**

Irodalomtudományi Doktori Iskola
Miskolc
2006

* * *

I. A kutatási feladat és a „magyar Shakespeare”

A disszertáció célja Szabó Lőrinc Shakespeare-dráma-fordításainak teljességre törekvő bemutatása. Ez a célkitűzés már a téma behatárolásakor messzire vezeti a kutatót, hiszen egy Shakespeare-fordító működésének ismeretéhez mindenképpen hozzátartozik az egész „magyar Shakespeare” ismerete is, amely egy folyamatosan változó, organikus egységet jelentő – 1785-től napjainkig tartó – hagyományként írható le, s amelynek a XIX. század elejétől kezdve saját irodalomtörténeti és ideológiai háttere, elmélete van. A Vörösmarty Mihály és Arany János műfordításaiban csúcra érő XIX. századi magyar Shakespeare-t a *Nyugat* nemzedékei fejlesztették tovább, egészen az 1960-as évek Shakespeare-renaisszáig, ami a XX. század vége felé a fordítások és értelmezések robbanásszerű megsokszorozódásához vezetett. Szükségesnek tűnt tehát, hogy Szabó Lőrincet elhelyezzük ebben a hagyományban, mert munkájának jelentősége egyedül így érthető meg a maga teljességében.

A XX. század első évtizedeiben, miután többek között Hevesi Sándor és Király György elméleti munkái, valamint Babits és Kosztolányi Shakespeare-fordítói kezdeményezései újradefiniálták a magyar Shakespeare-t, alapvető igény mutatkozott egy új, modern, élő Shakespeare-re, amit 1935-ben Szabó Lőrinc szólaltatott meg először. Az új magyar Shakespeare iránti igény és Szabó Lőrincnek az 1930-as években beérő költői hangja Németh Antal, a Nemzeti Színház igazgatója megbízásai nyomán talált egymásra, aminek az eredménye egy egyedülálló, két évtizedes Shakespeare-fordítói oeuvre megszületése volt.

Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításai egyesítik a megalkuvást nem ismerő formai hűséget és filológiai gondosságot a költői szöveg erejével, a modern, jól szavalható nyelvvel. Munkásságában mindvégig felfedezhetjük az Arany János-i és a Babits Mihály-i iskola hatását, de a későbbi fordítások egyre inkább Szabó Lőrinc hangján szólnak, és egyre inkább hasonlatossá válnak a költő saját műveivel. Célunk volt a költő-műfordító fejlődésének leírása is, amelynek eredményei Szabó Lőrinc által talán sosem sejtett módon hatottak a későbbi Shakespeare-fordítókra. Szabó Lőrinc minden tekintetben a magyar Shakespeare-hagyomány klasszikusnak tekinthető részévé vált. A dolgozat egészében ennek folyamatát és elemeit kíséreljük meg bemutatni.

A disszertáció eredményei remélhetőleg hozzájárulnak Szabó Lőrinc műfordítói elveinek és gyakorlatának jobb megértéséhez, és újabb szempontokkal gazdagítják a klasszikus magyar költő életművének recepcióját is.

II. A kutatás kiterjedése és módszerei

Kutatásaink korpuszát Szabó Lőrinc Shakespeare-drámafordításai adták, ezeknek minden megjelent változata. Fontos megkötés, hogy elsősorban az írott szöveget vizsgáltuk. Ennek az oka, hogy Szabó Lőrinc nem volt színházi ember; költő volt, költőként fordított, elsősorban a szöveg irodalmi aspektusai érdekelték, nem a színpadi megvalósulás. Fordításainak színházi felhasználására illusztratív példákon kívül nem tértünk ki.

A disszertáció bevezetőjében egy összefoglaló tanulmány mutatja be a magyar Shakespeare történetét, amely részletesen foglalkozik a Shakespeare-fordítás diakronikusan is leírható elméletével és Szabó Lőrinc műfordítói munkásságával. A téma ennyire részletes kifejtésének oka az a meggyőződés, hogy sem Szabó Lőrinc, sem más magyar Shakespeare-fordítók működése nem érthető meg a magyar Shakespeare teljes történetének ismerete nélkül. Elemzéseink ennek megfelelően nem csak a szövegre, de annak teljes kontextusára is kiterjednek: foglalkozunk a magyar fordítások történetével, a fordítások kritikai fogadtatásával, utóéletével is.

A dolgozat öt fejezetben mutatja be Szabó Lőrinc öt nagy Shakespeare-fordítását. Az első az *Athéni Timon*-ról szól, amelynek három változata ismeretes. A második fejezet témája az *Ahogy tetszik*, amelynek első változata 1938-ban, az utolsó 1955-ben jelent meg nyomtatásban. Elemzésünkben a fordítás mind a négy változatát bemutatjuk. A harmadik fejezet a három változatban ismert *Macbeth*-t mutatja be. A negyedik fejezet a *Troilus és Cressida* két fordításváltozatával foglalkozik. A *Vízkereszt*, vagy: *amit akartok* egyetlen szövegváltozatban létezik, elemzésünkben erre fókuszáltunk (a fordítást jelen dolgozat szerzője rendezte sajtó alá). Szabó Lőrinc három drámaátdolgozását (*Romeo és Júlia*, *Julius Caesar*, *Lear király*) és néhány fordítás-töredékét kronológiai sorrendben mutatjuk be egy kiegészítő jellegű függelékben. A Shakespeare-sonettek fordításával nem foglalkoztunk.

Az egyes drámafordítások elemzését a bevezető tanulmányban vázolt fordítástörténeti, fordításelméleti háttér figyelembe vételével végeztük el. A dráma általános ismertetése, főbb vonásainak, a Shakespeare-kánonban elfoglalt helyének és kritikai fogadtatásának áttekintése után felvázoltuk a Szabó Lőrinc által fordított drámák magyar fordításainak történetét, külön kitérve Szabó Lőrinc fordítása létrejöttének körülményeire. Ezt követi a fordítás részletes elemzése, melynek során – néhány kivételtől eltekintve – nem annyira a fordítás bizonyos elemeire, mint inkább a szöveg egészére irányítottuk figyelmünket.

Ide kívánczik George Steiner megjegyzése, miszerint „a műfordítások ellen indított támadások abból az általános felfogásból táplálkoznak, hogy egy nyelvet sem lehet alapvető veszteségek nélkül lefordítani.” A fordítás hibáit annak alapján kell megítélni, hogy „a tökéletes fordítás a szöveg minden elemét tartalmazná, semmit sem venne el a szövegből, és semmit sem tenne hozzá. [...] A megértés mindig részleges és mindig javítható. Nincs mód arra, hogy eldöntsük, hogy egy fordítás jó vagy rossz.” Önmagában valóban nehezen dönthető el, de más fordításokkal közös kontextusban talán levonhatunk bizonyos következtetéseket. A dráma szövegét ezért nem aprólékos szövegtani vizsgálatoknak vetettük alá, hanem törekedtünk az egész megértésére és vizsgálatára a magyar Shakespeare-hagyomány kontextusában.

Dolgozatunkban a fordítás szövegszintű elemzésére törekedtünk, melyet Anton Popovic meghatározásából vezettünk le. Az elemzés során reprezentatív, gondos elemzés és összehasonlítás után kiválasztott szöveghelyek irodalmi és esztétikai célú elemzését követi a magyar változat vizsgálata, majd a szövegek összevetése és az esetleges szövegváltozatok

genetikus vizsgálata egy leíró és összehasonlító fordításelemzés keretében. A dolgozatnak ez az elemzés a legterjedelmesebb része. Szabó Lőrinc Shakespeare-drámafordításainak részletes elemzésével eddig még senki sem foglalkozott, ezért is láttuk indokoltnak egy mindenre kiterjedő dráma- és szövegelemzés megvalósítását. Az *Athéni Timont* kb. 360, az *Ahogy tetsziket* kb. 400, a *Macbeth-t* kb. 410, a *Troilus és Cressidát* kb. 420, a *Vízkeresztet* kb. 330 sor elemzésén keresztül mutatjuk be. Ekkora korpusz elemzésére a Szabó Lőrinc műfordítás-filológiában még nem volt példa.

A kutatómunka során megpróbáltunk minden eredeti dokumentumot felkutatni, így a könyvtárakban megtalálható kiadások mellett tüzetesen átnéztük Szabó Lőrinc publikálatlan leveleit, a hagyatékkönyvtárban található kötetek autográf bejegyzéseit, a kéziratokat, a korrektúrapéldányokat, a kontrollszerkesztői jelentéseket – ha még megvannak. Mindezek Szabó Lőrinc könyvtárában, az MTA Kézirattárában és a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében találhatók meg. Az OSZK Színháztörténeti Tárában és Kézirattárában elhelyezett Németh Antal-hagyatékot és a Nemzeti Színház dokumentációjának maradványait is átvizsgáltuk. A színházi előadásokkal kapcsolatos információkat az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet gyűjteményében találtuk meg. A „régikorok” Shakespeare-jével kapcsolatban a még élő szemtanúkat szólaltattuk meg. A kutatómunka nem mellékes eredménye egy féltucatnyi – kisebb kötetet kitevő – dokumentumértékű interjú.

A dolgozat célja végső soron tehát Szabó Lőrinc fordításainak részletes feltérképezése, és az elemzések alapján a szabályszerűségek felkutatása, a Szabó Lőrinc-i Shakespeare-univerzum felderítése, amely a magyar Shakespeare egyik mérföldkövének tekinthető. Esetenként – a jobb elhelyezés és összehasonlítás kedvéért – Szabó Lőrinc szövegét más fordításokkal is összehasonlítottuk. Kísérletet tettünk Szabó Lőrinc Shakespeare-fordítói pályaképének megrajzolására, Shakespeare-fordítói ars poeticájának rekonstruálására is, és nem utolsósorban megpróbáltuk Szabó Lőrinc munkásságát elhelyezni a magyar Shakespeare-fordítás és Shakespeare-kanon történetében.

III. A kutatómunka eredményei

Mint mondtuk, Szabó Lőrinc Shakespeare-fordítói teljesítményét akkor értjük meg igazán, ha ezirányú munkásságát elhelyezzük a magyar Shakespeare történetében. Szabó Lőrinc nem azzal tűnik ki a magyar Shakespeare-fordítók közül, hogy – mondjuk – ő fordította le a legtöbb Shakespeare-drámát, hanem azzal, ami általa újdonságként jelentkezett és hagyománnyá vált a magyar Shakespeare-fordítás történetében. Szabó Lőrinc munkássága alapvetően a Babits és Kosztolányi által megszabott úton indult el. Két úttörő modern Shakespeare-fordítónk csak az irányt mutatta meg, hiszen Babits egyetlen fordítást készített el, Kosztolányi pedig remek – ám pontatlan – *Téli rege*-fordítása mellett egy jóval gyengébb *Rómeó és Júliával* és egy befejezetlen *Learrel* rukkolt csak elő.

Szabó Lőrinc 1935-ös *Athéni Timon*-fordítása egy új Shakespeare-fordítói paradigma megjelenését jelentette, a hagyománnyal való teljes azonosulás mellett. Szabó Lőrinc fordításaira az elődökhöz képest jellemző a legteljesebb formai hűség: sort sorral, rímet rímmel ad vissza, nála a verses részekben elképzelhetetlen a sorszapóritás vagy a rímek elhagyása. Szabó Lőrinc tömör kifejezőmódjának gyökerei Arany Jánosig nyúlnak vissza, az ő tömör, láttató, minden kis jelentésért megküzdő fordítói magatartása érezhető Szabó Lőrinc szövege mögött is. Aranyhoz hasonlít abban is, ahogy az eredeti szöveget tiszteli. Szabó Lőrinc ilyen értelemben is jó fordító; nagyvonalú a szöveggel szemben, le tud mondani egy-

egy hangzatos de hűtlen megoldásról egy szigorúbb, esetenként szürkébb megoldásért. Ebben Babits hatása érezhető, s leginkább ez különíti el fordításait a hűtlenebb, kosztolányis-nyugatos Shakespeare-felfogástól.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Szabó Lőrinc fordításaiban bizonyos fokig nem Szabó Lőrinc szólal meg. Mint minden erős fordítóegyéniség, ő is rajta hagyja személyiségét a szövegen; lépten-nyomon találkozunk a megszokott Szabó Lőrinc-izmusokkal, mint például a szürke, szándékosan keresett rímelés, a brutális enjambement, az írásjelekkel szétzilált, néha ideges vagy feszült mondatok, a „lerontott” jambusvers. Szabó Lőrinc azonban ezt is tudta jól csinálni; költői szövegének ereje ebből a modern hangvétellő versből is tisztán érezhető.

Komoly kritikai visszhangja volt Szabó Lőrinc modernizáló törekvéseinek. Napjainkban mind Magyarországon, mind külföldön egyöntetű az a vélemény, hogy Shakespeare-t a ma természetes, élő, modern nyelvén kell megszólaltatni. Szabó Lőrinc ebben az értelemben provokatív: keresetten modern, pesties ízű szavakat szűr be fordításaiba. Szövege ezzel együtt úgy mai, úgy modern, hogy közben nem hiányzik belőle a patina, a költőiség sem.

Szabó Lőrinc nem törekedett arra, hogy túlstilizált, kikényszerített jambusi sorokat írjon. Szakított a XIX. század modorosságával, nála a természetes magyar versforma volt az irányadó. Az ereszkedő hangsúlyú, a sor végére természetesen jambikussá váló verselő technika legnagyobb mestere volt, aki a jambust tovább közelítette a beszélt magyar nyelvhez, munkássága nyomán egy természetes, csiszolatlan Shakespeare-t teremtve meg. Prózaibb, hétköznapiabb, szabadabb verse nagyon jó hordozóanyaga a Shakespeare-i drámának, mert képes magába fogadni és megjeleníteni a szöveg stílusát és tónusát, megőrzi a szöveg ritmusát, rugalmasan követi a szöveg felépítését, az ellentétek villogását, a retorikai szerkezetet, a logikai vázat, miközben érthető marad. A maximális szövegűség és a természetes, élőbeszédhez közelítő vers egymásnak feszülő követelményéből alakul ki az a jellegzetes egyensúly, amely Szabó Lőrinc Shakespeare-szövegeire jellemző. Ennek a két alkotóelemnek a játéka teszi oly élővé, lüktetővé Szabó Lőrinc fordításait.

Szabó Lőrinc átültetései egzaktabbak, kontrolláltabbak, kevésbé foglalkoznak a nyelv, a szavak láthatatlan játékaival, mint annak mondanivalójával, logikai vázával. A fordító rendkívüli magabiztossággal kezelte a nyelv parafrázálható jelentés-tartalmát, saját bevallása szerint azonban nem ismerte az angol kiejtés szabályait, ezért sok szójátékot, rejtett jelentéstartalmat nem is vehetett észre. Értette, de nem beszélte a nyelvet, ami magyarázatot ad arra, hogy miért a nyelv intellektuális, nyelvészeti úton leírható része keltette fel a figyelmét. A vers rejtett játéka helyett így átkerült a hangsúly a szövegjelentésre, a hangulati elemekre, a képvilágra, s Szabó Lőrinc Shakespeare-je ennek nyomán egy lírai, tömör, metaforikus nyelven szólal meg, sokszor a prózaibb hangvétellő részekben is.

A magyar szöveg erejét Szabó Lőrincnél a gördülékenység mellett a kifejező szavak, az érzékletesen újjáteremtett felvillanó képek biztosítják, melyek széthúzzák a stíluspektrumot, élénkebbé teszik az elhangzó szöveget. Szabó Lőrincre jellemző az is, hogy gyakran kiemel a szövegből egy-egy lényeges motívumot (átkot, iróniát, szójátékot, stíluselemet), és ezt más elemek rovására előtérbe helyezi, fordításaiban ezért sokszor a gondolati vagy a hangulati elem válik dominánssá.

A gondolati elem kiemelése mégsem jelenti azt, hogy a fordító a nyelv zeneiségéről megfeledkezne: a Shakespeare-szöveg hanghatásai, alliterációi a Szabó Lőrinc-i változatból is jól érezhetőek. Ennél prominensebb helyet foglalnak el a rímek. Sokan rámutattak már Szabó Lőrinc szürke, csikorgó rímeire, „elrontott” asszonáncaira. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy Shakespeare nem romantikusan lírai költő volt, számára a rímek eszközök

a gondolatok kiemelésére, nem ékítmények. Shakespeare puritán rímelő, és Szabó Lőrinc érzi ezt; ezért mond le a csengő-bongó, a szövegről a figyelmet elterelő rímekről.

Szabó Lőrinc fordító-elődeitől nyugodt szívvel átveszi jól sikerült megoldásaikat, legyen szó akár szentenciák, akár szójátékok jól eltalált fordításáról. A fordító tehát nem törekszik a mindenáron való eredetiségre, szinte a Shakespeare-fordítói hagyomány egyenes folytatójaként tekint magára, leginkább Babits örököseként. Ami művészetében egyéni, az – a már említett tipikusan Szabó Lőrinc-i tulajdonságok mellett – a Németh Antal által is említett fordítói lelemény. Új szavak, szókapcsolatok, érzékletes képhasználat jellemzik fordításait, melyek Shakespeare neologizmusokban bővelkedő stílusát is jól érzékeltetik.

Fordításaiban, mint minden fordításban, hiányosságokat is találhatunk. A fordító Szabó Lőrinc fontos másodlagos jelentéseket hagy el, ha lefordításuk akadályokba ütközik. Általában ragaszkodik a szöveghez, próbál minél kevésbé eltérni, és ha nem talál jó megoldást, inkább kihagyja vagy gyengébb megoldással is beéri. A humoros részekben sem keres mindenáron helyettesítő megoldást, mint Mészöly vagy akár Nádasdy, nyilván nem akarja „feljavítani” Shakespeare szövegét. Itt ismét visszatérünk a szöveg iránti tisztelethez – vajon tiszteli-e Shakespeare szövegét az, aki lelkiismeret-furdalás nélkül belejavít a darabjaiba, aki a közönség kiszolgálása érdekében megjavítja azt, ami jó úgy is, ahogy van? Örök dilemma ez a Shakespeare-fordításban. Szabó Lőrinc számára kevésbé fontosak ezek a nyíltan „színházi” megfontolások.

A színházi szakma bőven emelhet kifogásokat Szabó Lőrinc fordításai ellen. A színészek szemében furcsán hathatnak a csak az olvasónak szóló költői megoldások. Az ékezetekkel való játék a költői fordító technikájának része (mint pl. írigy, zsákmányúl, számüzünk stb.), és alapvetően a szemnek szól, hiszen így ejteni a szavakat elég furcsa lenne. Fordítása – főleg a prózai részekben – néha színszerűtlen, a hosszú szavak, a kanyargó, összetett mondatok és a drámai lendületet megakasztó betoldások miatt. A prózai részekben sokszor lazít, hosszabban, terjedősebben fordít, ami szintén a színszerűség ellen dolgozik. A drámák leíró részeiben, ahol nem a feszültség visszaadása fontos, ahol a szöveg nem viszi előrébb a drámát, a fordító pontatlanabb, jobban eltér a szövegtől, mert a denotatív jelentés, nem a drámai hatás visszaadására figyel. Szabó Lőrincnek nem megy az öncélú nyelvi játék, a bohózati humor fordítása, olyankor fesszeng, nem érzi magát otthonosan. Ezek a részek nem illenek fordítói alkathoz, ezeket hanyagabban, szinte lenéző vállrándítással kezeli.

Semmiképp sem mondhatjuk azonban azt, hogy Szabó Lőrinc szövegei nem színházba valóak – ebben az esetben Németh Antal sem lelkesedett volna értük annyira. Egyrészt Szabó Lőrinc fordításainak nyitott interpunkciója a színészre bízta a megvalósítást, az intonációt; másrészt a fordítás sokszor elárulja, hogy készítője szinte a karakterek helyébe képzele magát. Főleg a *Macbeth* fordítását követően a karakterek belső világa is elkezd érdekelní a költőt, aki ezután sokszor személyesebben fordít, beleviszi a karakterekbe a szereplők motivációit, érzéseit, mintegy behelyezkedik a bőrükbe. Mindez az empátia talán a *Harc az ünnepért*-korszak emberi és világnézeti kiteljesedésének, az intenzív intellektuális kutatásnak a hozadéka.

A színház dolgát könnyíti az is, hogy a fordító érezteti a karakterek jellemző vonásait, ahol kell, jól egyéníti őket. A színszerűséghez járul hozzá a költő elemző fordítástechnikája is, amely sokszor segít, ha a szövegben lyukakat kell betölteni, ha értelmezni kell egy-egy homályos részt. Ez az az eset, amikor a fordító kisimítja a dráma egyenetlenségeit. Sokszor a fordítói elemzés – néha talán minden tudatosság nélkül – előre felkészíti a befogadót az elkövetkező eseményekre. Szabó Lőrinc öntudatlanul is érzi a Shakespeare-művek

metafizikai háttérét, és abból vezeti le fordítását. Szövege ezért olyan koherens, egységes, ha meg is bicsaklik néha. Érdekes, ahogy bizonyos helyeken láthatóvá válik a szövegben, hogy Szabó Lőrinc nem verset, hanem elsősorban egységként felfogott színdarabot fordít, vagyis szövegszintű fordítást ad.

Szabó Lőrinc mű- és versfordításaival iskolát teremtett. A két *Örök barátaink* kötet és az 1950-es *Válogatott műfordításai* iskolát teremtő gyűjtemények voltak. Szabó Lőrinc maga így írt: „azt hiszem, a mai – közepes és jó – műfordítók elsősorban énutánam indulnak. Az *Örök barátaink* elmélete és gyakorlata példaadó; még Babitsénál is erősebben.” Mindez a Shakespeare-drámafordításokra is érvényes. Elsősorban nem a fordítói technika, hanem a látásmód az, ami hatással volt az utókorra: a szöveg tisztelete, a maximális hűség, a nyelv természetessége, mondhatósága az, ami igazán újat hoz a magyar Shakespeare-ben. A közelmúltban Maller Sándor még azt írta, hogy „Szabó Lőrinc négy s Mészöly Dezső eddigi kilenc fordítását jobban lehet játszani, másokéi inkább olvasva jók: az irodalmi és a színházi Shakespeare kettőssége [...] továbbra is tartja magát.” Azóta több új Shakespeare-fordító is megjelent a színen – változatos elmélettel és gyakorlattal – de mindnyájan elismeréssel adóznak Szabó Lőrinc lassan klasszikusi rangra emelkedő Shakespeare-fordításainak. Szabó Lőrinc ma is példakép, belőle nőtt ki Vas István, Eörsi István, Jánosházy György „költői” fordításmódja, és sokszor hozzá méri magát a Mészöly Dezső, Nádasdy Ádám, Forgách András vagy Szabó Stein Imre által képviselt adaptáló, modernizáló „színházi” műfordító-gárda is. Eörsi egyértelműen a Szabó Lőrinc-i úton járt: szerette a keményebb, a tartalmilag szűkebb, de egyenesebb, egyértelműbb szófűzést. Mészöly Dezső bírálta Szabó Lőrinc egyes megoldásait, de Shakespeare-fordítói nagyságát sosem vonta kétségbe. Szabó Lőrinc munkássága korszakhatár a magyar Shakespeare történetében; egyfajta „próbakövé” vált az utókor Shakespeare-fordítóinak szemében.

IV. A disszertáció témakörében megjelent publikációk

A Vízkereszt, vagy: amit akartok Szabó Lőrinc fordításában. In: Szabó Lőrinc kiadatlan drámafordításai 1. *William Shakespeare: Vízkereszt, vagy: amit akartok*. A szöveggondozást végezte és a kísérő tanulmányt készítette Szele Bálint. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. pp. 124-152.

Catherine Turney: Keserű aratás. In: Szabó Lőrinc kiadatlan drámafordításai 2. *Catherine Turney: Keserű aratás*. A szöveggondozást végezte és a kísérő tanulmányt készítette Szele Bálint. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2004. pp. 120-149.

A Vízkereszt magyar fordításainak összehasonlító elemzése. In: *Modern Filológiai Közlemények*, 2003. V. évf. 2. szám. pp. 42-62.

The Rebirth of Language in T. S. Eliot's Sweeney Agonistes, or how Jazz Fertilised the Language of the Stage. In: *Proceedings of the HUSSDE 1. Conference*. Ed. by Mária Kurdi and Péter Szaffkó. Published by the Department of English Literatures and Cultures, University of Pécs. 2004. pp. 52-57.

„Minden mű a saját kora gyümölcse.” Eörsi István az újrafordítás buktatóiról és a magyar Shakespeare-ről. *Interjú a Shakespeare-fordító Eörsi Istvánnal* (2005. február 18.) In: Szabad-part, 24. szám.

Szabó Lőrinc Rómeó és Júlia-átdolgozása. In: *Bástya/2*. A Vörösmarty Társaság és a Kodolányi János Főiskola antológiája. Székesfehérvár, 2005. pp. 195-206.

A fordító szeme mindent lát. Interjú a Shakespeare-fordító Nádasdy Ádámmal. In: *Pannon Tükör*, 2005/3. pp. 50-54.

„A fordítás is tud klasszikus lenni” – *Ruttkay Kálmán a ma és a tegnap Shakespeare-fordításairól*. Interjú Ruttkay Kálmánnal. In: *Fordítástudomány*, 2005/1. szám (VII. évf.). pp. 98-104.

A Julius Caesar és a Lear király. Szabó Lőrinc emendációi az 1955-ös Shakespeare-kiadás számára. In: *Bástya/3*. A Vörösmarty Társaság és a Kodolányi János Főiskola antológiája. Székesfehérvár, 2005. pp. 221-230.

Előkészületben (zárójelben a majdani megjelenés helye)

„*Mi Shakespeare-t akarjuk kiadni*.” Interjú Borbás Máriával az 1955-ös és az 1988-as Shakespeare-kiadásokról. (*Szabad-part*)

Shakespeare-rituálék: színház és fordítás. Interjú Géher Istvánnal. (*Fordítástudomány*)

A drámafordítás elméletéről, különös tekintettel Shakespeare-re. (Megjelenés alatt a Tinta Kiadó készülő tanulmánykötetében.)

A Shakespeare-fordítás korszakai Magyarországon. (Megjelenés alatt a Pro Scientia Aranyermesek Társaságának 2005-ös konferenciakötetében.)